
نقش توبه در رشد اجتماعی جوانان در قرآن و بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

زینب طیّبی (نویسنده مسئول)^۱

مقدسه معتمدی^۲

چکیده

توبه در اسلام، از جایگاه والا و رفیعی برخوردار است و قرآن کریم هفت مرتبه با جمله «توبوا» همه مردم را به آن فرمان داده است و تائبان در نزد پروردگار از جایگاه رفیعی برخوردارند. یکی از موضوعاتی که در بیانیه گام دوم انقلاب به آن اشاره شده است، لزوم معنویت و اخلاق برای نسل جوان است که می‌تواند وسیله‌ای در جهت رشد اجتماعی جوانان باشد. پرداختن به این بحث با تبیین نقش توبه در ارتقای با معنویت و اخلاق جوانان در گام دوم انقلاب اسلامی مرتبط است. در این نوشتار ابتدا به مفهوم شناسی کلمه توبه پرداخته شده است و پس از تبیین فرق توبه با استغفار و انابه، اهمیت و ضرورت موضوع توبه بیان شده است. پس از آن با استفاده از کتب اخلاقی و آیات قرآنی نقش توبه در رشد فردی جوانان بررسی شده است که عبارتند از محبوبیت نزد خدا، آمرزش گناهان، برخورداری از دعای فرشتگان،

۱. استادیار علوم قرآن و حدیث، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. ztayyebi62@gmail.com

۲. دانش آموخته سطح دو مدرسه عالی حضرت آمنه علیها السلام، قم. mohammad65rbm@gmail.com

رستگاری و نجات، پاکی نفس از پلیدی، خطا و نجات دهنده از هلاکت، تبدیل گناه به حسنه، نزول روزی، حفظ روح امید و آثار اجتماعی شامل: مستور ماندن گناه، نزول رحمت پیوند و همبستگی اجتماعی، افزایش توان و قدرت و نیرو و بازیابی اعتماد از دست رفته است. این جستار در صدد یافتن نقش توبه در رشد اجتماعی جوانان در قرآن و بیانیه گام دوم انقلاب است. شیوه جمع‌آوری اطلاعات، به صورت کتابخانه‌ای بوده است و مطالب آن به صورت فیش برداری، گردآوری شده است و به روش توصیفی و تحلیلی بوده است.

کلیدواژگان: جوانان، رشد اجتماعی، توبه، دیدگاه قرآن و بیانیه گام دوم انقلاب.

مقدمه

بشر موجودی است که با فطرت الهی آفریده شده است به گونه‌ای که کمال واقعی و حقیقی او درگرو پرورش و رشد این فطرت و تقویت ارتباط بنده با آفریدگارش می‌باشد. هر یک از تربیت دینی صحیح و خانواده و جامعه سالم در رسیدن به این هدف بسیار مؤثرند؛ اما گاه اتفاق می‌افتد که نابسامانی‌های فرهنگی خانواده یا جامعه و وسواس شیطانی انسان را از این مسیر منحرف ساخته و به سوی نافرمانی خدا سوق می‌دهد اما پس از اندک زمانی آن فطرت خدا جو بیدار گشته و او را پشیمان می‌سازد و در این هنگام است که فرد به دنبال راه بازگشت به درگاه الهی است. خداوند مهربان این حیرت و سرگردانی بشر را نیز درمان نموده و راه توبه را برای او گشوده است (سهرابی و احمدی، ۱۳۸۰: ۶۶).

منظور از رشد اجتماعی، نضج فرد در روابط اجتماعی است به طوری که بتواند با افراد جامعه‌اش، هماهنگ و سازگار باشد. وقتی فردی را اجتماعی خوانند که نه تنها با دیگران باشد بلکه با آنان همکاری کند. به بیان دیگر، اجتماعی شدن به آن شکل یادگیری گفته می‌شود که به سازگاری با جامعه و محیط فرهنگی بستگی دارد (هاشمیان، ۱۳۸۵: ۴۵).

به طور کلی منظور از رشد و تکامل اجتماعی این است که فرد بتواند روابط اجتماعی برقرار کند یا رشد و نمو لازم برای برقراری در روابط اجتماعی را به دست آورده باشد. به عبارت دیگر، وقتی فرد یاد گرفت که با معیارهای گروه، خلیات و سنت‌ها هم‌نوایی کند و به مرحله‌ای رسید که توانست با جامعه‌اش ارتباط و تعاون داشته باشد گوییم که از لحاظ اجتماعی رشد و تکامل یافته است؛ بنابراین، احساس وحدت اجتماع و برقراری روابط متقابل میان افراد یک اجتماع و همکاری با دیگران از جمله خصایص رشد و تکامل اجتماعی است (همان).

اگر به بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که در ۲۹ بهمن ۱۳۹۷ از سوی مقام معظم رهبری ابلاغ شده است توجه شود، نکات بسیار مهمی درون آن نهفته است: شاه‌بیت این بیانیه به نقش جوانان در تمدن‌سازی نوین اسلامی اشاره می‌کند؛ مقام معظم رهبری می‌فرماید: «نسل

جوان مؤمن، دانا و پرانگیزه باید محور پیشرفت جامعه اسلامی باشند؛ سه صفتی که برای جوان به‌کاربرده شده بسیار قابل‌توجه است. بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی نقشه راهی برای تحقق آرمان‌ها و تحقق اصول اسلامی است؛ به عبارتی تکمیل پروژه نظام سازی، دولت سازی، جامعه پردازی، بین‌المللی سازی و تمدن سازی اسلامی است؛ این نقشه راه به‌عنوان چراغی روشن و مسیری شفاف حرکت نسل‌های آینده انقلاب را مشخص می‌کند.

توبه در اسلام، از جایگاه والا و رفیعی برخوردار است و قرآن کریم هفت مرتبه با جمله «توبوا» همه مردم را به آن فرمان داده است. «وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» همگی به سوی خدا بازگردید ای مؤمنان تا رستگار شوید! تائبان در پیشگاه الهی مقام و منزلت والایی دارند. در شأن و منزلت توبه‌کنندگان همین بس که قرآن کریم ایشان را در زمره کسانی قرار داده که خداوند آنان را دوست دارد: «سَنَّ اللَّهُ يَحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيَحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ» خداوند توبه‌کننده‌ها و پاکیزگان را دوست دارد. (نور/۳۱) تأخیر انداختن و امروز و فردا کردن در توبه، بازگشت از گناه و معصیت را مشکل‌تر می‌کند تا جایی که برگشت را غیرممکن می‌سازد از این رو، توبه باید هر چه زود انجام گیرد تا نفس با گناه انس بگیرد. ایام جوانی بهترین فرصت برای تغییر مسیر از زشتی‌ها و پلیدی‌ها به سوی پاکی‌ها است. اسلام پناهگاه مطمئن و محکمی را برای جوانان مشخص نموده؛ آنان نیز باید برای در امان ماندن از سقوط در منجلاب گناهان بر آن پناهگاه، پناه برده، توبه نمایند (کلینی، ۱۴۳۲، ج ۲، ۴۳۱).

هر موضوعی پیشینه‌ای دارد که درخور اهمیت است. در این قسمت به بعضی از آثاری که درباره موضوع توبه و رشد اجتماعی جوانان کارشده اشاره می‌کنیم. مقاله «آثار فردی و اجتماعی توبه از منظر اسلام» اثر علی وطن‌دوست (۱۳۹۵) که در این مقاله به این مورد اشاره شده است که اخیر انداختن و امروز و فردا کردن در توبه، بازگشت از گناه و معصیت را مشکل‌تر می‌کند تا جایی که برگشت را غیرممکن می‌سازد از این رو، توبه باید هر چه زود انجام گیرد تا نفس با گناه انس بگیرد. ایام جوانی بهترین فرصت برای تغییر مسیر از زشتی‌ها و

پلیدی‌ها به سوی پاکی‌ها است. اسلام پناهگاه مطمئن و محکمی را برای جوانان مشخص نموده؛ آنان نیز باید برای در امان ماندن از سقوط در منجلاب گناهان بر آن پناهگاه، پناه برده، توبه نمایند. ولی در تحقیق موجود به نقش توبه در رشد اجتماعی جوانان و بیانیه گام دوم انقلاب اشاره شده است.

«مقاله حقیقت و مراتب توبه در عرفان و نهج‌البلاغه» اثر خسرو ظفر نوایی (۱۳۸۹) در این مقاله پس از جمع‌بندی و بررسی مفاهیم کلیدی و همچنین بررسی آثار توبه در نگاه عرفا و بزرگان دین به این مقوله، انطباق اساسی بین نظر عرفا و انبیا الهی رصد شد که بیانگر این است که دستاوردهای کاوشگران مفهوم توبه در طول تاریخ تا چه اندازه از آبشخور اصیل اسلامی و پایگاه روحانی وحی اتصال دارد و سوء تفاهمانی که در این مقوله به وجود آمده و به نظراتی که عرفان ایرانی را به برخی از ادیان منصوب می‌نمایند پاسخ داده می‌شود، لذا با در نظر گرفتن اهمیت جایگاه توبه، در این مقاله هم به صورت کلی و هم با تأکید بر احادیث مرتبط به جایگاه توبه در نهج‌البلاغه، تلاش شده است تصویر کامل‌تری از این معنا به دست آید. ولی در مقاله حاضر نقش توبه به طور خاص در رشد اجتماعی جوانان بررسی شده است.

۱. مفهوم شناسی

۱.۱. توبه

توبه در لغت به معنای رجوع (بازگشتن و برگشتن) است؛ اما در اصطلاح و در عرف، توبه عبارت است از: بازگشت و رجوع از گناه به راه صواب. به تعبیر دیگر، رجوع از دوری از درگاه خداوند و انجام معصیت به درگاه خداوند و تقرب به او. نتیجه توبه ترک گناهان و تصمیم بر ترک آن‌ها در آینده است (قرشی ۱۳۷۸، ج ۲، ۲۷). راغب اصفهانی در این باره می‌گوید: «توب (که عبارت دیگر توبه است)، به معنای ترک گناه به زیباترین صورت است و آن، رساترین و بلیغ‌ترین وجه از وجوه معذرت‌خواهی است؛ زیرا عذر خواستن بر سه نوع است: یا آنکه شخص معتبر (عذرخواهی) می‌گوید: فلان کار را نکرده‌ام، یا می‌گوید: آن کار را کرده‌ام، ولی منظورم از این کار چنین و چنان بوده است. به تعبیر بهتر، درصدد مواجهه جلوه

دادن کار خویش برمی‌آید. یا اینکه می‌گوید: آن کار را کرده‌ام و بد کرده‌ام و دگر بار تکرار نخواهم کرد و از آن دست خواهم کشید. این قسم همان توبه است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۶: ۱۱۲) در بسیاری از روایات پشیمانی از ارتکاب گناه، به عنوان حقیقت توبه شناخته شده است. حضرت رسول ﷺ می‌فرماید: «الندامة توبه» توبه همان پشیمانی است. امیرالمؤمنین علیه السلام در مورد پشیمانی از گناه می‌فرماید: «الندم علی الذنب يمنع عن معاودته» (نهج البلاغه، خطبه ۱۴۳، ۱۸۶) یعنی پشیمانی از گناه مانع از بازگشت به گناه می‌شود؛ و نیز امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «کفی بالندم توبة» یعنی در توبه پشیمانی کافی است (محمد، ۱۳۶۸، ج ۱، ۳۶۱). توبه با سه امر تحقق می‌یابد: الف - آگاهی به ضرر گناه: یعنی گناهکار متوجه گردد که گناه بین بنده و خداوند حجابی می‌افکند که مانع تقرب او به خداوند سبحان می‌گردد و به عبارت دیگر گناهکار به این شناخت و احساس برسد که گناه همانند سمی است که خوردن آن موجب هلاکت و نابودی می‌گردد. ب - پشیمانی: حالت پشیمانی پس از مرحله شناخت حاصل می‌گردد. تألم به خاطر از دست دادن محبوب و تأسف به خاطر انجام گناه و این تألم و تأسف به عنوان پشیمانی تعبیر می‌شود. ج - قصد ترك گناه: ترك گناه باید در زمان حال و عدم بازگشت به گناه در زمان آینده و همچنین جبران گناهان گذشته باشد (نهج البلاغه، حکمت ۸۷، ۴۵۶).

تفاوت توبه با استغفار و انابه

علاوه بر توبه موارد مشابهی نیز در همین معنا به کاررفته‌اند که از جمله می‌توان به استغفار و انابه اشاره نمود. استغفار و کلمات هم خانواده آن نیز به مراتب بیشتر از توبه در آیات قرآنی به کاررفته‌اند که همگی اشاره به طلب بخشش بندگان از خداوند و بخشندگی ذات ربوبی را یادآوری می‌شود و اغلب هم معنی با توبه به کار می‌رود اما در مقام بیان تفاوت توبه و استغفار گفته‌اند توبه عقوبت گناه را دفع می‌کند و استغفار طلب پوشش از اغیار است تا کسی از آن مطلع و آگاه نگردد (همان). هم‌چنین انابه یکی دیگر از کلمات هم‌معنای با توبه است با

این تفاوت که توبه در لغت ندامت از گناه و انابه توبیخ و ملامت خویش در محضر خداوند به خاطر ارتکاب گناه است. همچنین گفته شده است «توبه رجوع از احکام و تبعات طبیعت انسانی است به سوی روحانیت و فطرت و انابه رجوع از فطرت و روحانیت است به سوی خداوند و سفر کردن، مهاجرت نمودن از بیت نفس است به سوی سرمنزل مقصود پس منزل توبه مقدم بر منزل انابه است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۶: ۱۱۲).

۲.۱. رشد اجتماعی

رشد در لغت به معنی راه‌یابی، راه یافتن به مقصد، رسیدن به واقع و از گمراهی به راه آمدن می‌باشد. هم‌چنین ثبات و استقامت نیز از معانی رشد شمرده شده است. این کلمه در مقابل «غی»، به معنی انحراف پیدا کردن از حقیقت و دور شدن از واقع به‌کار می‌رود. راشد و رشید، اسم فاعل و وصف از آن است که دلالت بر استواری و پابرجا بودن، می‌کند. کلمه‌ی مرشد نیز از همین ماده گرفته شده است که به معنی راهنما و نشان‌دهنده راه می‌باشد. در لسان العرب می‌نویسد: «رشد در مقابل ضلال و گمراهی است» (نظری نژاد، ۱۳۹۳: ۴۵). دیدگاه مشهور بین فقها، رشد را به معنی اصلاح امور مالی و توان تدبیر در این زمینه می‌داند. رشید هم کسی است که دارای این صفت باشد. مرحوم محقق حلی می‌گوید: «دومین شرط که برای واگذاری اموال کودک به او نیاز است، رشد است که به معنی اصلاح امور مالی است» (کلینی، ۱۴۳۲، ج ۲، ۱۴۶).

رشد اجتماعی فرآیندی است که از طریق آن فرد آگاهی‌ها، ارزش‌ها، برقراری روابط اجتماعی و مهارت‌های اجتماعی را کسب می‌کند و این اکتسابات او را قادر می‌سازد تا با جامعه وحدت یا به نحوی انطباق نیافته رفتار کند (ستوده، ۱۳۸۶: ۲۴) رشد اجتماعی یکی از ابعاد مهم رشد است که بر تمامی جوانب زندگی تأثیر می‌گذارد. افرادی که از مهارت اجتماعی لازم برخوردارند، در مسیر زندگی با سهولت بیشتری با مسائل کنار می‌آیند و به‌طور کلی در موقعیت‌های زندگی موفق‌تر عمل می‌کنند. رشد اجتماعی به مجموعه متوازی

از مهارت‌های اجتماعی و رفتارهای انطباقی مربوط است که فرد را قادر می‌سازد با افراد دیگر روابط متقابل مطلوب داشته باشد، واکنش‌های مثبت بروز دهد و از رفتارهایی که پیامدهای منفی دارند، اجتناب ورزد. وجود مهارت‌هایی چون همکاری، مسئولیت‌پذیری، همدلی، خویش‌ن‌داری و خوداتکایی از مؤلفه‌های رشد اجتماعی به شمار می‌روند (نظری نژاد، ۱۳۹۳: ۵۷).

۲. یافته‌های پژوهش

۱.۲. نقش توبه در رشد اجتماعی جوانان از منظر قرآن کریم

واژه توبه در آیات متعددی از قرآن به‌کاررفته است. در برخی موارد، به معنای توبه انسان به سوی خدا و در برخی موارد به معنای توبه خدا به سوی انسان است. وجه مشترک هر دو معنا، بازگشت است ولیکن فرق توبه خدا با توبه انسان، آن است که توبه انسان، برگشتن به سوی خداوند با ترک گناه و تصمیم بر انجام ندادن آن گناه است؛ و توبه خداوند، بازگشت خدا به سوی بنده، باریت و مغفرت و به معنای توفیق دادن به بنده برای توبه کردن است (گلوادی یزدی، ۱۳۸۳: ۵۹).

خداوند در قرآن می‌فرماید: "انما التوبة على الله للذين يعملون السوء بجهالة ثم يتوبون من قريب فاولئك يتوب الله عليهم و كان الله عليماً حكيماً" "توبه تنها برای کسانی است که کار بدی را از روی جهالت انجام می‌دهند و سپس بزودی توبه می‌کنند، خداوند توبه چنین اشخاصی را می‌پذیرد و خدا دانا و حکیم است. (نور/۳۱) لفظ (على) قبل از کلمة - الله - و لفظ (لام) قبل از - الذين - روی هم معنای نفع و ضرر را می‌رسانند؛ و وجه این که دو کلمة (على و لام) ضرر و نفع را می‌رسانند این است که، کلمة (على) معنای تسلط و کلمة (لام) معنای ملکیت و استحقاق را می‌رساند. و لازمه اش این است که معانی مربوط به این دو طرف به نفع يك طرف و به ضرر طرف دیگر باشد، مانند حرب و قتال. قهراً این دو کلمه می‌فهماند که یکی از دو طرف حرب و قتال، غالب شده و دیگری مغلوب شده است و آن

غالب شدن با معنای ملکیت منطبق است؛ و چون غالب، چیزی عایدش شده که قبلاً نداشته و این مغلوب شدن با معنای استعلا، منطبق است، چون شخص مغلوب تحت تسلط غالب قرار می‌گیرد (خمینی، ۱۳۸۹: ۲۴۳) و چون مؤثر واقع شدن توبه به خاطر وعده ای است که خدای تعالی به بندگانش داده و بر حسب آن وعده، بر ضرر خود و به نفع بندگانش، وفای به آن وعده را بر خود واجب ساخته است. توجه بفرمایید که جمله بر ضرر خود صرفاً به منظور معنا کردن کلمه (علی) است نه این که به راستی خدا از آمرزش گناهکاران توبه کار، متضرر می‌شود، در نتیجه بر خود واجب کرده که توبه بندگانش را قبول کند، اما نه به طوری که غیر او چیزی را بر او تکلیف و واجب کرده باشد، حال چه این که این غیر را عبارت بدانیم از عقل، بر خدا واجب می‌داند که توبه توبه‌کاران را بپذیرد و یا حق و یا چیز دیگر. چون ساحت خدای تعالی منزّه و مقدس تر از این است که محکوم حکم کسی، یا چیزی واقع شود، بلکه به این معنا است که خدای تعالی به بندگان خود، وعده داده که توبه توبه‌کاران را بپذیرد و او خلف وعده نمی‌کند، پس معنای قبول توبه توبه‌کاران این است (ابن منظور، ۱۴۰۳، ج ۵، ۲۵).

ظاهر آیه شریفه در مقام بیان مسأله توبه کردن خدا است و این که هر جا توبه، به خدا نسبت داده می‌شود، معنایش برگشت رحمت خدا به سوی بنده است نه این که منظور از توبه خدا، توبه بنده باشد. اگر چه لازمه توبه خدا، توبه بنده نیز هست. چون وقتی شرایط توبه خدای سبحان تمام باشد، لازمه لاینفک آن این است که شرایط توبه عبد نیز تمام شود.» (خمینی، ۱۳۷۵: ۲۳۲-۲۳۱).

همچنین خداوند در جایی دیگر از قرآن، توبه را، راه نجات گروهی از اهل کتاب بیان می‌کند. «الا الذین تابوا و اصلحوا و بینوا فاولئک اتوب علیهم و انا التواب الرحیم» (مگر آنها که توبه و بازگشت کردند و (اعمال بد خود را با اعمال نیک) اصلاح نمودند و آنچه را کتمان کرده بودند آشکار ساختند که من توبه آنها را می‌پذیرم که من تواب و رحیم هستم) (بقره/۲۲۲) در تفسیر آیه مذکور آمده است: جمله «أنا التواب الرحیم» مخصوصاً با توجه به

این که بعد از جمله «فاولئك اتوب عليهم» قرار گرفته دلالت بر نهایت محبت پروردگار نسبت به توبه کاران می‌کند و می‌گوید: اگر آنها به اطاعت و بندگی بازگشت کنند من نیز به رحمت بازگشت می‌کنم و مواهبی را که قطع کرده بودم مجدداً به آنها می‌بخشم. نکته قابل توجه این است که خداوند نمی‌گوید: شما توبه کنید تا توبه شما را بپذیرم. می‌فرماید: «شما باز گردید من نیز باز می‌گردم فرق میان این دو تعبیر روشن است. علاوه بر این لفظ «انا» که ضمیر متکلم وحده است در مواردی به کار می‌رود که گوینده در مقام بیان رابطه مستقیم خود با شنونده باشد، مخصوصاً اگر شخص بزرگی بگوید: من خودم این کار را برای شما انجام می‌دهم بسیار فرق دارد تا بگوید ما چنین خواهیم کرد و لطف و محبتی که در تفسیر نهفته است بر هیچکس پوشیده نیست (الهامی نیا، ۱۳۸۹: ۱۳۵).

توبه، به خودی خود، دارای آثار مثبتی است. کسی که به این عمل مبادرت می‌کند و به این توفیق بزرگ دست می‌یابد، از منزلت و جایگاه رفیعی برخوردار می‌گردد. اکثر علمای اخلاق هر جا بحث از توبه کرده اند، به آثار آن نیز اشاره داشته‌اند (احسائی، ۱۳۹۷، ج ۱، ۲۳۷).

۱.۲-۱. مستور ماندن گناه

فرد گناهکار همیشه نگران این است که دیگران از گناه او آگاه شوند و این آگاهی شخصیت اجتماعی او را خدشه دار کند اما این مژده به توبه‌کننده واقعی داده شده است که توبه او موجب پوشیده ماندن سوابق سوء او می‌گردد که اگر چنین نبود هیچ یک از افراد جامعه حاضر به هم زیستی با دیگران نبود و ثبات جامعه از بین می‌رفت. رسول گرامی صلی الله علیه و آله فرمود: «التوبه تجب ما قبلها» (توبه دوران ما قبل خود را می‌پوشاند و مخفی نگه می‌دارد) علاوه بر این رسول خدا فرمود: «التائب من الذنب کمن لا ذنب له» توبه‌کننده از گناه مانند کسی است که گناه نکرده است؛ و این نشانه بخشنده شدن گناهان می‌باشد (هندی، ۱۳۷۸، ج ۴، ۲۰۷).

۱.۲-۲. پیوند و همبستگی اجتماعی

توبه یکی از آثار مهم اجتماعی پیوند و همبستگی اجتماعی است. خداوند در این باره می فرماید: «فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَأِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفِصِلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» پس اگر توبه کردند و نماز به پا داشتند و زکات دادند، برادران دینی شما هستند و ما آیات را برای قومی که می فهمند توضیح می دهیم (توبه / ۱۱).

۱.۲-۳. افزایش توان و قدرت و نیرو

بهترین پیامدهای توبه، بهره مند شدن از لذات دنیوی و رزق و روزی و قدرت و توان و نیرو است. قرآن مجید می فرماید: از پروردگار خویش آموزش بطلبید که او بسیار آمرزنده است تا بارانهای پر برکت آسمان را پی در پی بر شما بفرستد و اموال و فرزندان را افزونی بخشد و باغهای سرسبز و نهلهای جاری در اختیاران قرار دهد. علاوه بر این می فرماید: وای قوم من! از پروردگار خویش آموزش بخواهید و آنگاه به درگاه او توبه کنید تا از آسمان بر شما باران پیایی فرستد و نیرویی بر نیروتان بیفزاید و مجرمانه روی برمتابید. «وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَادُّوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا»، (نساء / ۱۶).

۱.۲-۴. بازیابی اعتماد از دست رفته در جامعه

بازیابی اعتماد از دست رفته در جامعه یکی از پیامدهای توبه است. خداوند در این باره می فرماید: و از شما آن دو تنی که به فحشاء اقدام کنند هر دو را آزار دهید. پس اگر توبه کردند و نیکوکار شدند، از آنان درگذرید به راستی خداوند توبه پذیر و مهربان است (نساء / ۱۶).

۱.۲-۵. برخورداری از محیطی امن و آکنده از صلح و صفا

پالایش از گناه و تخلق به اخلاق الهی، مقدمه دستیابی انسان به مواهب دنیایی و ساختن جامعه‌ای آباد و سعادت‌مند است. چرا که هر کس می‌داند دروغ و تقلب و دزدی و فساد شیرازه زندگی اجتماعی را به هم می‌ریزد و می‌داند که ظلم و تبعیض و... زندگی را تیره و تار می‌کند. پس پاکسازی دنیای وجود از آلودگیهای گناه و فساد و آراستگی به ارزشهای انسانی، جامعه را به سوی تکامل پیش می‌برد و محیطی امن و آکنده از صلح و صفا به

وجود می آورد. انسان نیز از همین رهگذر می‌تواند بیشتر و بهتر از مواهب زندگی بهره مند و زندگی اش شیرین شود و این همه از آثار توبه و بازگشت به خدای متعال است. «تُوبُوا إِلَيْهِ يَمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا» به سوی او باز گردید تا به طرز نیکویی شما را بهره مند سازد (هود / ۳).

۲.۲. نقش توبه در رشد اجتماعی جوانان از دید بیانیه گام دوم

جامعه ایران، جامعه جوانی به شما می‌رود که اکثر جوانان آن تحصیل کرده دانشگاهی و آماده ورود به عرصه‌های مختلفی اجرایی در کشور هستند، اما بر خلاف این ویژگی، ساختار بروکراتیک کشور همچنان در دست نسل اول انقلاب قرار دارد و جابجایی نخبگان در ساختار با کندی صورت می‌گیرد. امری که منجر به ناامیدی و عدم تعهد نسل جوان به آرمان‌ها و اهدافی می‌شود که برای بهبود زندگی مردم تحقق آنها ضروری است. از این رو با توجه به ضرورت نقش آفرینی جوانان، رهبر انقلاب اسلامی اواخر بهمن سال گذشته که بیانیه گام دوم را صادر کردند مخاطب اصلی آن را جوانان قرار دادند. در این بیانیه رهبری به ترسیم راه طی شده در چهل سال گذشته و افق‌هایی که در گام دوم انقلاب باید مدنظر باشد، پرداختند.

این بیانیه به قلم مقام معظم رهبری به مناسبت چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران در بهمن ۹۷ به جامعه ابلاغ شد تا علاوه بر نگاهی به دستاوردهای انقلاب به عنوان یک نقشه راه برای رسیدن به چشم‌اندازهای اسلامی عمل کند. تبیین چشم‌اندازهای آینده و توصیه درباره آینده انقلاب اسلامی در هفت موضوع علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن و سبک زندگی مورد تاکید بیانیه گام دوم انقلاب قرار گرفته است.

اگرچه مخاطب این بیانیه امت اسلامی است، اما هسته اصلی مخاطبان را در این بیانیه جوانان تشکیل داده‌اند و این مهم تا جایی پیش می‌رود که بعدها رهبر انقلاب برای

برون رفت از مشکلات به تشکیل یک دولت جوان انقلابی و حزب الهی توصیه می‌کند. یکی از موضوع‌های که در بیانیه گام دوم انقلاب به آن اشاره شده است، لزوم معنویت و اخلاق برای نسل جوان است که می‌تواند وسیله‌ای در جهت رشد اجتماعی جوانان باشد. مقام معظم رهبری در سخنرانی‌های خود مکرراً به موضوع لزوم توبه و استغفار اشاره کرده‌اند از جمله سخنرانی ایشان در دیدار جمعی از مداحان که فرمودند: باید سعی کنیم خودمان را پاکیزه کنیم، باید تطهیر کنیم خودمان را؛ بدون طهارت باطن نمی‌شود به مقامات رسید؛ به حریم ولایت این بزرگوارها هم نمی‌شود رسید (سخنرانی مقام معظم رهبری در جمعی از مداحان: ۱۱/۱/۱۳۹۵). (<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=32740>)

توبه یعنی برگشت از راه غلطی که ما با گناهان خود، با غفلت‌های خود، آن راه را رفتیم. معنای انابه این است که توجه به خدای متعال پیدا کنیم برای حال و آینده. گفته‌اند فرق بین توبه و انابه این است که توبه مربوط به گذشته است، انابه مربوط به حال و آینده است. هم از گناهان، از خطاها، از کردار زشت خودمان در هر بخشی که از ما سر زده، پیش خدای متعال عذر خواهی کنیم، استغفار کنیم و برگردیم و هم انابه کنیم از حال و درآینده (بیانات آیت الله خامنه‌ای در دیدار با مسئولین: ۱۳۹۲/۴/۳۰). (<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=23175>)

مقام معظم رهبری پیشرفت جوانان را در رشد معنویت و اخلاق میدانند و از نظر ایشان جوانان برای رشد در اجتماع و اعتماد به آن‌ها در کارهای مهم و سرنوشت ساز رشد معنویت در سایه خودسازی و آراسته شدن به اخلاق حسنه است که یکی از عوامل خودسازی توبه می‌تواند باشد. معظم له در قسمتی از بیانیه گام دوم انقلاب به افزایش چشمگیر معنویت و اخلاق در فضای جامعه اشاره می‌کنند:

عیار معنویت و اخلاق را در فضای عمومی جامعه بگونه‌ای چشمگیر افزایش داد. این پدیده مبارک را رفتار و منش حضرت امام خمینی در طول دوران مبارزه و پس از پیروزی انقلاب، بیش از هر چیز رواج داد؛ آن انسان معنوی و عارف و وارسته از پیرایه‌های مادی، در

رأس کشوری قرار گرفت که مایه‌های ایمان مردمش بسی ریشه دار و عمیق بود. هرچند دست تطاول تبلیغات مروج فساد و بیبندوباری در طول دوران پهلوی‌ها به آن ضربه‌های سخت زده و لجن زاری از آلودگی اخلاقی غربی را به درون زندگی مردم متوسط و به خصوص جوانان کشانده بود، ولی رویکرد دینی و اخلاقی در جمهوری اسلامی، دل‌های مستعد و نورانی بویژه جوانان را مجذوب کرد و فضا به سود دین و اخلاق دگرگون شد. مجاهدت‌های جوانان در میدان‌های سخت از جمله دفاع مقدّس، با ذکر و دعا و روحیه برادری و ایثار همراه شد و ماجراهای صدر اسلام را زنده و نمایان در برابر چشم همه نهاد. پدران و مادران و همسران با احساس وظیفه دینی از عزیزان خود که به جبهه‌های گوناگون جهاد می‌شتافتند دل‌کنند و سپس، آنگاه که با پیکر خون‌آلود یا جسم آسیب‌دیده‌ی آنان روبه‌رو شدند، مصیبت را با شکر همراه کردند. مساجد و فضاهای دینی رونقی بی‌سابقه گرفت. صف نوبت برای اعتکاف از هزاران جوان و استاد و دانشجو و زن و مرد و صف نوبت برای اردوهای جهادی و جهاد سازندگی و بسیج سازندگی از هزاران جوان داوطلب و فداکار آکنده شد. نماز و حج و روزه‌داری و پیاده روی زیارت و مراسم گوناگون دینی و انفاقات و صدقات واجب و مستحب در همه جا بویژه میان جوانان رونق یافت و تا امروز، روزه روز بیشتر و باکیفیت‌تر شده است؛ و این‌ها همه در دورانی اتّفاق افتاده که سقوط اخلاقی روزافزون غرب و پیروانش و تبلیغات پُرحجم آنان برای کشاندن مرد و زن به لجن زارهای فساد، اخلاق و معنویت را در بخش‌های عمده عالم منزوی کرده است؛ و این معجزه‌های دیگر از انقلاب و نظام اسلامی فعال و پیشرو است.

معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راست‌گویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکو است. معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده‌ی همه‌ی حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آن‌ها، محیط زندگی را حتّی با کمبودهای مادی،

بهشت می‌سازد و نبودن آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند. شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هرچه بیشتر رشد کند برکات بیشتری به بار می‌آورد؛ این، بیگمان محتاج جهاد و تلاش است و این تلاش و جهاد، بدون همراهی حکومت‌ها توفیق چندانی نخواهد یافت. اخلاق و معنویت، البته با دستور و فرمان به دست نمی‌آید، پس حکومت‌ها نمی‌توانند آن را با قدرت قاهره ایجاد کنند، اما اولاً خود باید منش و رفتار اخلاقی و معنوی داشته باشند و ثانیاً زمینه را برای رواج آن در جامعه فراهم کنند و به نهادهای اجتماعی در این باره میدان دهند و کمک برسانند؛ با کانون‌های ضد معنویت و اخلاق، به شیوه‌ی معقول بستیزند و خلاصه اجازه ندهند که جهنمی‌ها مردم را بازور و فریب، جهنمی‌کنند.

ابزارهای رسانه‌های پیشرفته و فراگیر، امکان بسیار خطرناکی در اختیار کانون‌های ضد معنویت و ضد اخلاق نهاده است و هم‌کنون تهاجم روزافزون دشمنان به دل‌های پاک جوانان و نوجوانان و حتی نونهالان با بهره‌گیری از این ابزارها را به چشم خود می‌بینیم. دستگاه‌های مسئول حکومتی در این باره وظایفی سنگین بر عهده دارند که باید هوشمندانه و کاملاً مسئولانه صورت گیرد؛ و این البته به معنی رفع مسئولیت از اشخاص و نهادهای غیر حکومتی نیست. در دوره‌ی پیشرو باید در این باره برنامه‌های کوتاه مدّت و میان مدّت جامعی تنظیم و اجرا شود. (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>)

جمع‌بندی

یکی از موضوعاتی که در بیانیه گام دوم انقلاب به آن اشاره شده است، لزوم معنویت و اخلاق برای نسل جوان است که می‌تواند وسیله‌ای در جهت رشد اجتماعی جوانان باشد. توبه و بازگشت به سوی فطرت الهی، دری از درهای رحمت خداوند است که تنها به موجودی به نام انسان اختصاص داده تا همه آن‌ها در هر مرتبه و درجه‌ای که هستند به اندازه بهره‌جویی خویش از آن استفاده کنند و اگر بر اثر لغزش در دام شیطان گرفتار شوند،

بتوانند از این راه خود را نجات دهند. خداوند مهربان در آیات بسیاری وعده پذیرش توبه را به بندگان خود داده است، لکن توبه‌ای را خواهد پذیرفت که از اعماق جان و همراه با پشیمانی از گذشته باشد. در پرتو همین توبه حقیقی و خالصانه آثار و برکات درخشانی هم در دنیا و هم در آخرت نصیب شخص توبه‌کننده می‌گردد. این آثار و برکات توبه در بعد فردی و اجتماعی را می‌توان با برنامه‌ریزی‌های فرهنگی، هنری و با روش‌های فرهنگی، تبلیغی گسترش داد و آن‌ها به توبه‌ای که در عمق جان افراد نفوذ کرده و فطرت خداجوی آن‌ها را بیدار ساخته و آن‌ها را به اصالت خود رهنمون گردانیده، تبدیل ساخت و از این طریق جلوی بسیاری از مفاسد و جنایات گرفته‌شده و تحول و دگرگونی عظیمی در جامعه ایجاد شود.

فهرست منابع

- قرآن کریم، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، ۱۳۸۰ ش.
- نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، قم: مشهور، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۰ ش.
۱. ابن منظور، جمال الدین، لسان العرب، دار صادر، بیروت، ۱۹۹۷ م.
 ۲. ابن ابی جمهور، محمد بن علی بن ابراهیم، عوالی، اللالی، انتشارات سیدالشهداء، قم، ۱۴۰۰ م.
 ۳. الهامی نیا، علی اصغر، اخلاق اسلامی، ناشر معاونت تربیت و آموزش عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه، ۱۳۶۰ ش.
 ۴. احسائی، احمد بن زین الدین، الفوائد، بی جا، بی نا، ۱۳۹۷ ش.
 ۵. بهاری، محمد، تذکره المتقین، نور فاطمه، تهران، ۱۳۶۱ ش.
 ۶. تمیمی آمدی، غرر الحکم و دررالکلم، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۶۶ ش.
 ۷. خمینی، روح الله، چهل حدیث، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، بی تا.
 ۸. ظفر نوابی، خسرو، مقاله حقیقت توبه در عرفان و نهج البلاغه، نشر حوزه، قم، ۱۳۸۹ ش.
 ۹. سهرابی، علی، احمدی، محمد رضا، روان شناسی رشد، چاپ ۲۶، بی جا، سمت، ۱۳۸۰ ش.
 ۱۰. ستوده، منوچهر، رشد، بی نا، تهران، ۱۳۸۶ ش.
 ۱۱. راغب اصفهانی، محمد، مفردات الفاظ قرآن، جلد ۹، بی جا، انتشارات مرتضوی.
 ۱۲. قرشی، سید علی اکبر، تفسیر أحسن الحدیث، ج ۵، تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۷۷ ش.
 ۱۳. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرين، مکتبه الهلال، بیروت، بی تا.
 ۱۴. کلینی، ابی جعفر علی اکبر، اصول کافی، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۸۸ ش.
 ۱۵. گرمارودی، محمد، درسهایی از تربیت اسلامی، مرکز نشر فرهنگی رجاء، چاپ دوم،

۱۳۶۹ ش.

۱۶. گلوردی یزدی، حمیده، توبه، ناشر سیمای ولایت، قم، ۱۳۸۰ ش.

۱۷. معین، محمد، فرهنگ فارسی (معین)، انتشارات امیرکبیر، تهران، چاپ اول،

۱۳۴۲ ش.

۱۸. مسعود، محمد، تفسیر عیاشی، العلمیه الاسلامیه، تهران، بی تا.

۱۹. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام، بیروت،

بی تا، بی نا.

۲۰. وطن دوست، علی، مقاله آثار فردی و اجتماعی توبه از نظر اسلام، بی جا، بی تا،

۱۳۹۵ ش.

۲۱. هندی، علاءالدین، کنز العمال، موسسه الرساله، ۱۴۰۹ ق.

۲۲. هاشمیان، محمد رضا، مقاله جوان و رشد، محل نشر اولین کنفرانس ملی دولت

همراه، تهران ۱۳۸۵ ش.